

FTAMP17.01.07

А.А. Молдабаева¹ (orcid-0000-0003-0385-5541) – негізгі автор,
Э.Қ. Құтымбетова²

Аға оқытушылар

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз, Қазақстан

Ш. МҰРТАЗА ПРОЗАСЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ ЗАМАН КӨРІНІСІ

Аннотация. Мақалада Шерхан прозасының қоғам өміріндегі, ұлттық мәдениеттегі рөлі мен орны, оны сипаттайтын тілдік деректер айқындалған. Сонымен қатар, Ш. Мұртаза туындыларының қазақ прозасындағы орны, көркемдік ізденістері мен дәстүр жалғастығы мәселесі талданған.

Тірек сөздер: Ш. Мұртаза, проза, ұлттық мәдениет, көркем ізденістер.

Кіріспе. Шерхан Мұртаза-Қазақстанның халық жазушысы, Қазақ КСР-інің еңбек сіңірген мәдениет қызметкері. Ол 1932 жылы 28 қыркүйекте Жамбыл облысы Талапты ауылында дүниеге келген. 1955 жылы Мәскеу мемлекеттік университетін бітірген.

Ол «Қазақ» мемлекеттік көркем әдебиет баспасында жұмыс істеді, кейін журналист, әдеби қызметкер және «Лениншіл жас» және «Социалистік Қазақстан» газеттерінің редакторы болды.

Ол ең танымал үш қазақстандық басылымның бас редакторы болды: «Жалын», «Жұлдыз» және «Қазақ әдебиеті». Ол сондай-ақ Қазақстанның телевизия және радио хабарларын тарату жөніндегі мемлекеттік комитетінің төрағасы қызметін атқарды.

1995 жылдан бастап Шерхан Мұртаза шығармашылық қызметпен айналысады. Ол өзінің алғашқы аудармаларын орыс тілінен қазақ тіліне студенттік жылдары аударып бастады.

«Құрылысшы дақу» очерктерінің алғашқы жинағы 1958 жылы жарық көрді. Шерхан Мұртаза –«Қара Маржан» («Черная жемчужина») және «Қызыл жебе» («Красная стрела») романдарының, «Сталинге хат» («Сталинге хат») және «Бесеудин хат» («Письмо пяти человек») пьесаларының авторы.

Зерттеу шарттары мен әдістері. Оның шығармалары әлемнің көптеген тілдеріне аударылған.

Оның кітаптары жас жесірдің қиын өмірі, жүздеген әйелдер өмірі, интернаттық нанның дәмі туралы, оны оқушылардың бірі күндіз жастықтың астына жасырып, түнде сирек жеді. Бұл әңгімелердің бәрі оның өмірінен алынған. Өйткені, бұл балалар үйі, аштық, ұжымдастыру, соғыс, соғыстан кейінгі күйреу және қиыншылықтар мен қиыншылықтардан кейін халықты біртіндеп қалпына келтіретін адамдардың ұрпағына жатады.

Өмірдің барлық қиындықтарына қарамастан, Шерхан Мұртаза оптимист, мейірімді, жанашыр, жанашыр, бейбіт, адал және еңбекқор адам болып қала берді [1, 24б.].

Қолына қалам ұстап, аумалы-төкпелі замандағы ел тағдырын, азамат жайын қалың-қалың кітап етіп жазған, сонда да шаршамаған, қайта ұлт, қайсар тұлға алдындағы перзенттік парызы жігерлендіріп, талай «сарсаңға» қасқайып төтеп берген де - Ш.Мұртаза.

Жалпы, Ш.Мұртазаның болмысында сан түрлі қасиеттер бар. Сонымен қатар, ол әдебиеттің бірнеше жанрында еңбек етіп, қалам тартты.

Ең алдымен Шерхан – теңдесі жоқ қаламгер.

Қай жерде де – әдебиетте де, баспасөзде де, қиын да жауапты қайраткерлік, қоғамдық жұмыстарда да Шерағаның өз орны бар, қайталанбас, қайсар да өжет үні бар. Қазіргі таңда біздер Ш.Мұртазаның бейнесінен қазақ халқының аяулы перзенті, халқы үшін қайраткерлік, күрескерліктің ұлы үлгісін көрсеткен Тұрар Рысқұлов тұлғасын танығандай боламыз. Қазақ елінің ел болып, ұлттық идеологиясының қалыптасып, дамыған мемлекетке айналуы жолында аянбай қызмет жасай білген, бір емес бірнеше сала мен қызметті игеріп, тарихи құндылықтарды дәріптеп, әдебиетті дамытқан, баспасөзді қарыштатып, драматургияны кемелдендірген, публицистиканы қару қылып, газетті өрісі ете білген, қазақы философияны нықтап, ұлттық болмыстың қалыптасуына ықпал жасаған Шерхан Мұртаза тұлғасы – әмбебап екендігі ешқандай да дау тудырмайтыны сөзсіз ақиқат.

«Шерағаң жөнінде желіп өтіп, желпініп кетіп сөз айту - әбестік.

Тұрар көкесінің кемелдігі мен кемеңгерлігіне, Бауыржан ағасының батырлығы мен даналығына қанығып өскен Шерағаң халқына дәл сол арыстарша қызмет етудің үлгісін көрсетті.

Шерхан – қайраткер, Шерхан – қаламгерге есті қазақ бас исе керек. Солай болып та жүр, аузы дуалы ағаларымыздың Шерханды қазақтың төлқұжатына балағаны әмбеге аян. Халқы оны қатты қадірлейді. Оның бағындырған ең биік шыңы – осы».

Шерхан Мұртаза-көрнекті және дарынды адам. Ол қиын тағдырдың адамы. «Мен екі қанатта өмір сүрдім», - деді Шерхан Мұртаза бір сұхбатында. «Бұл қанаттар - журналистика және жазу. Мен бастан кешкендердің бәрін өз шығармаларымда бейнеледім. Мен жұмыс тәжірибемді орыс тілінен қазақ тіліне аударудан бастадым. Мен қырғыз жазушысы Шыңғыс Айтматовтың барлық шығармаларын қазақ тіліне аударғанымды мақтан тұтамын. Мен романдарымды түнде жаздым, баспаханадан газеттің сигнал нөмірін күттім, ол көбінесе таңертең ғана әкелінді [2,49 б.].

Көрнекті қазақ жазушысы Шерхан Мұртазаның ең танымал шығармаларының бірі – «Ай и Айша» романы.

«Ай мен Айша» романының басты кейіпкері - Айша есімді Шерхан Мұртазаның анасы. Ол Сібірге «халық жауы» ретінде жер аударылған әкесіз өсті. Шерхан Мұртаза анасының иығына қандай үлкен жүктеме түскенін көрді, ол үш кішкентай балаға қамқорлық жасауға мәжбүр болды. Отбасындағы ауыр материалдық жағдайға байланысты ол мектеп-интернатта тұрып, оқуға мәжбүр болды.

Шерхан Мұртаза «Ай мен Айша» романында анасын айға теңестіреді. Шын мәнінде, егер кішкентай баланың дүниетанымында аспандағы ең күшті ай болса, онда ол үшін жер бетіндегі ғаламның орталығы-Ана, яғни Айша. Сондықтан ол «Ай мен Айша» романын атады.

Айша бейнесінде айнадағыдай ғасырлар бойы отбасылық ошақ пен ұлттық дәстүрлердің сақтаушысы болған мыңдаған қазақ әйелдерінің бейнелері бейнеленген.

Айшаның Екінші дүниежүзілік соғыстың аштық, суық жылдарында Үш жетіммен жалғыз қалған үш баласына деген адалдығы, оның жергілікті репрессорлармен күресі, олардың билікті асыра пайдалануына қарсы тұруы, рухының күші оқырмандарды оған тандана қарауға мәжбүр етеді.

Өмірдің барлық қиыншылықтары мен қиыншылықтарына қарамастан, Айша балаларын адал, мейірімді және жанашыр, өз Отанына деген сүйіспеншілік пен патриотизм рухында тәрбиелейді.

Шерхан Мұртазаның тағы бір елеулі туындысы - Совет Ресей үкіметінің мүшесі болған (1917-1946 жылдары болған) тұңғыш қазақ мемлекет қайраткері Тұрар Рысқұловтың өмірі мен қызметіне арналған «Қызыл жебе» роман-эпопеясы.

Автор мұндай жұмысты жазудың себебін былай түсіндіреді: «Тұрар Рысқұлов - менің жерлесім, біздің тағдырымызда ортақ бір нәрсе бар: екеуіміз де әкесіз өстік.

Оның әкесі Рысқұл Қасқыр билеушісі Саймасайды қатыгездігі үшін өлтірді, нәтижесінде Сахалинге (Сібір) он жылға сотталды. Сотқа дейінгі тергеу жүріп жатқан кезде, 10 жастағы Туарар әкесімен бірге Вернин түрмесінде болуы керек еді, әйтпесе өлтірілген волост билеушісінің туыстары оны өлтіруі мүмкін. Бір түрме камерасында саяси себептермен сотталған Бронников олармен бірге отырды, ол турарды орыс тілінде оқыды.

Кейін Тұрар Рысқұлов буржуазиялық ұлтшылдық пен пантюркизм үшін атылды. (Пантюркизм - бұл барлық түркі халықтарын біріктіру мақсатында Орталық Азия мен Түркиядан келген түркі зиялылары арасында 1880 жылдары пайда болған қозғалыс). Жазушының өзінен «Ай мен Айшада» Ай образын жасаудағы себебіңіз не?» деп сұрақ қойғанда, Ш.Мұртаза: «...Кітаптың атында неге ай тұр десеніз... Ол, енді, бір жағынан тағдырдың ұқсастығы сияқты, біздің анамызбен, әсіресе соғыс кезіндегі жесірлік, қиыншылық көрген аналардың тағдырына ұқсас.

Ол туралы роман жазған Шерхан Мұртаза неопан-түркітанушы деп аталды. «Жұлдыз» журналында жариялауға дайындалған мәтін тұтқындалып, жойылды. Роман Қазақстан Партия институтының оң рецензиясынан кейін ғана жарық көрді.

Ш.Мұртаза көркем прозадағы тұңғыш туындысы «Табылған теңіз» повесімен (1963 ж.) жазушылықтың босағасын аттады.

Алғашқы повесінің өзінде жазушы ел аралап, жер көріп, адамдармен араласып, өмір сырына біраз қаныға бастағанын көрсетсе керек.

Повесть кейіпкері Орал есімді жігіттің алғашқы еңбек жолын бастауы, азамат болып қалыптасуы, айналасындағылармен қарым-қатынасы шынайы суреттеледі.

«Қара қағаз» келіп, соғыста өлген әкесінен өлідей, туған шешесінен тірідей айырылып, жастайынан қарт атасы мен әжесінің қолында өскен кейіпкер жақсы мен жаманның парқын ажырата алатын болып өседі. Бір тал бидайдың қасиеті мен әжесі айтқан аңыз-әңгімелердің мән-маңызын түсініп өскен Орал алдына айқын мақсат, үлкен сенім қойып, тыңға аттанады.

Оралдың туған жерге деген сүйіспеншілігі оның сөзінен ғана емес, ісінен де көрінеді. Бір ыңғайсыз шатақпен оқудан шығып қалғанда да, сары уайымға салынбай, тың өлкесіне батыл қадам жасайды. Торғай елінде Виктор сынды орыс жігітімен танысып, екеуінің арасындағы достық қарым-қатынас та шынайы түрде өрбиді. Сонау Крюковадан келген екі жігіт тағдырлас болады. Екі жастың бойынан ерекше дараланып көрінген қасиет – әкелер өсиетіне адалдық, жауапкершілік еді. Орал мен Виктор қайда жүрсе де әкелерін естен ешуақытта шығарған емес.

Сондықтан да егіс даласында шыққан тілсіз жауға – өртке жанталаса қарсы шығып, бетін қайтарған Оралдың тіршілігі осының айқын дәлелі.

«Белгісіз солдаттың баласы» повесінде де жалындаған жастардың еңбекте шындалып, қалыптасуы бейнеленеді. Басты кейіпкер Исатайдың әрекетінен біз тыңда піскен астықты егіп, жинаған адамдардың ғана емес, сонымен қатар Отан қоймасына жеткізуші шопырдың да рөлі ерен екендігін байқаймыз.

Исатай тағдыры «Табылған теңіз» повесіндегі Орал, Виктормен тағдырлас та, тіпті бұралаң да. Ол өзі көрмеген әкесін қиялында жолықтырып, түсінде дидарласады.

Махаббаттың ескерткішіндей болып, әкесі майданға аттанған соң дүниеге келген Исатайды шешесі Сырға оң жақта тууға мәжбүр болады. Ал «қарт әке қызының масқарасына шыдай алмай, сырғаны қатыны өлген егде біреуге елең-алаңда ілестіріп» жібереді.

Исатай шығарма барысында қандай шаруға болса да икемді, бас шайқамайтын еңбекқор болып өседі. Жақсы қасиеттерімен дараланған Исатай бейнесі шығарманың шарықтау шегінде тіпті жарқырап шығады. Отанына, халқына шын берілген, қоғам мүлкін, халық байлығының талан-таражға түспеуіне барынша ықпал етіп, қамқор бола білетін білікті азамат дәрежесінде танылды.

Зерттеу нәтижелері. Жалпы адамзаттың тағдыры әрі қызық, әрі әр алуан құрылады. Өткендегі Барсхан – бүгінгі қайраткер Шерхан Мұртазаға айналды. Жай айналған жоқ. Небір зобаландар мен аумалы-төкпелі сұрапыл замандарды бастан кешіріп барып айналды. Шерхан Мұртазаның дүниеге келіп, аман қалуының өзі бір тарих. Үш бірдей шаранасы бірінен соң бірі шетінеп кеткен соң ешнәрсеге мойымайтын әкесі Мұртазаның шашы ағарып кетеді. Сол ауыртпалықпен бірге ілесе Шерхан дүниеге келді. Барсханды әкесі Құдайдан жалынып, жалбарынып сұрап алды. Алайда, Барсханды да сол індет айналып кетпеген еді. Құдайдан жалынып сұрағаны қабыл болды ма, Шерхан аман қалды. Аман қалып, бүгінгі қайраткерге айналды.

Жалпы қазіргі замандағы әдебиетте аналар тақырыбында қалам тартқан жазушылардың арасында Шерхан Мұртазаның орны ерекше.

Әдебиеттегі жаңашылдық – әрқашан асқан шеберлік пен зор таланттың нәтижесі, ол әдебиет пен өнердің өрісін кеңейте түседі. Тұрмыстың, қоғамдық тіршіліктің өзгеруіне, адамның өмір танудағы жаңа ұғым-түсініктеріне байланысты әдебиетте мазмұн мен түр жағынан жаңашыл шығармалар туады. Бұл тұрғыда кейбір дәстүрлі әдіс-тәсілдер сақталумен қатар жаңаша суреттеу, бейнелеу, сөз қолдану амалдары пайда болады. Жаңа өзгерістер мен құбылыстарды аңғартатын бейнелеу құралдары жасалады. Бұл – әдебиеттегі жаңашылдықтың белгісі. Дәстүр мен жаңашылдық түрді, сыртқы өзгерістерді білдірумен қатар, ішкі мазмұнды да қамтып, шығарманың идеялық-көркемдік немесе ұлттық сипатын жаңа сатыда елестетеді. Енген жаңалық әдебиетке сіңіп, дәстүрге айналып кетуі мүмкін.

Жазушының бүгінгі күн тақырыбына арналған хикаяттары мен әңгімелері де өзіндік дүниетаным ерекшелігімен, бүгінгі замандастар бейнесін шынайы да көркем суреттеуімен, қаламгерлік өзіндік қолтаңбасымен айшықталады.

XX ғасыр – әдебиетіміздің көркемдік әлемінің шың-құздарына қанат қаққан ғасыры. Ғасыр әдебиетін көкке көтерген Шерхан Мұртаза адам сезімінің тәжі – адамгершілік пен адалдық, шынайылық жырын жырлауда аз табысқа жеткен жоқ. Ол – әлеуметтік тақырып пен замана шындығын терең толғаған прозаик. Оларды өріске шығару жолында өзіндік көркемдік ізденістердің сара жолын да өрді.

Ғылыми нәтижелерді талқылау. Әрбір ақын-жазушы немесе дарын иесінің нәр алып сусындаған бастау бұлағы болады. Табиғаттың жаратылысы да сондай. Кішкене бастаудан шыққан бұлақ өзендерге, теңіздерге құйып, арнасы кең алып мұхитқа айналады. Сол сияқты әр ақын, жазушы, суреткердің нәр алар қайнары болуының өзі – табиғи заңдылық. Онсыз өзінен-өзі өнер иесінің пайда болуы, туа салуы мүмкін емес. Дербес өзі өмір сүре алмайды. Өзіне дейінгі дәстүрден үлгі алып, соған қарап өсіп-өнген суреткер кейінгі ұрпаққа жол ашып, жөн көрсетіп отырған. Өмірдің пәлсапасы да осы. Мұнсыз өсу, өрбу, өзгеру жоқ деуге болады.

«Әдебиет пен искусстводағы дәстүр мен жаңашылдық – творчестволық, эстетикалық және тарихи категория. Өйткені, ол қатып қалған құбылыс емес», – деп анықтама береді ғалым А.Нұрқатов [3, 7 б.]. Дәстүр мен жаңашылдық мәселесі ежелден келе жатқан барлық халықтың әдебиеті мен өнеріне тән дамып жалғаса беретін мәңгілік үрдіс деуге болады.

Ұлттық әдебиеттер арасындағы көркемдік дәстүрлер жалғастығы бар да, сондай-ақ әр халықтың әдебиет өкілдері арасындағы дәстүр сабақтастығы бар. Ақын-жазушылар арасындағы дәстүр мен жаңашылдық, әдеби сабақтастық мәселесі барлық халықтың әдебиетінде кездеседі. «Дәстүр және оның жалғасу заңдылықтары бір әдебиет тарихы көлемінде де, бір аймақ, тіпті әлемдік әдебиет аясында да көрініс таба алады», – деп профессор Ж.Дәдебаев айтқандай, дәстүрдің бір-біріне ұласуы әлем әдебиетіне тән құбылыс [4, 3 б.].

Дәстүрді қабылдап, оны табиғи түрде дамыту, ол дәстүрге жаңалық енгізіп, жаңаша түрде, жаңа сапаға көтеру – әдебиет тарихының даму сатысын айқындайды. Қазақ әдебиетінде Абай дәстүрі деген кең құлашты арна қалыптасты. Абай дәстүрін сан ғасыр ұрпақтары әлі де жалғастыруы сөзсіз. Абай дәстүрінен тәлім алып, оны көркемдік шеберлікпен жалғастырып, прозада жаңа сатыға көтерген М.Әуезов болса, әрбір сөз зергері Абай дәстүрін өзінше дамытып, жалғастыруға, өз шығармашылығында тәлімді ой түйіндеуде басшылыққа алып, сүйенді.

Бұл күндері ұлттық сана-сезімде мәңгі аталатын ұлы тұлғаға айналған Шерхан Мұртаза мұрасы да – бүгінгі ұрпақ үшін өлшеусіз үлгіге айналған өнеге мектебі десек қателеспегеніміз. Бұл ретте ең бірінші тілге тиек етеріміз – Шерағаның ішкі жан әлемінің Абай әлемімен рухани сабақтастық мәселесі.

Барлық сөз зергерлері секілді Шерхан да өз кезегінде Абайды сүйсіне оқып, терең тыныспен сусындады. «Кітап жиған қазақтың жиһазы Абайсыз болмас, Абайы болмаса ол қазақ емес, жалпы ондайды саналы адам деу қиын. Төрінде Абайдың кітабы тұрған үйдің сәулесі де молырақ. Абай кітабынан ерекше сәуле шашырап тұрады» - деп санайтын Ш.Мұртаза Абайдың әкесі қазақ, анасы - өзіміздің кең дала деп түсініп, «Абай – қазақтың бар жерінде туып, бар жерінің туын ұстап тұрған кемеңгер. Абай бүгін бұрынғыдан да қерегірек сияқты. Ол – қазағына ертең де, бүрсүгүні де керек. Ауадай, айдай, күндей, жұлдыздай, өзендей, көлдей керек Абай» [5, 14б.], - деп түйеді өзінің «Абай сәулесі» атты мақаласында.

Абайдың нәр алған қайнар бұлақтарынан Ш.Мұртаза да сусындап, өзінің жазушылық, ғалымдық, суреткерлік дарынына азық етті. Олар: туған халқының әдебиеті, Абай тағылымы, Ояну дәуіріндегі қазақ әдебиеті, Шығыс әдебиетінің жауһарлары мен еңбектері, Түркі халықтары әдебиеті, Орыс әдебиеті мен Батыс мәдениетінің үлгілері.

Қазақ әдебиетіндегі ұлы дәстүр – Абай дәстүрі. Абай дәстүрі деген ұғымның қалыптасып, кең қанат жайғаны бүгінгі әдеби үрдістің даму

барысында зор маңызын көрсетіп отыр. [б, 16 б.] ХХ ғасыр бас кезіндегі қазақ ақын-жазушыларының бүкіл шығармашылығы Абай атты ұлы арнадан бастау алады. Қазақ зиялылары халықтың болашағы Абай нұсқаған сара жолда деп білді, соның ізімен жүруді мұрат етті.

Қорытынды. Қорыта айтқанда, Абай мен Ш.Мұртаза шығармашылығындағы рухани ұқсастығы олардың эстетикалық танымдарының жалғастығында. Абайдың поэзиядағы эстетикалық танымы Шерхан Мұртазаның шығармашылық жолына алтын дін болып, көркем дүниелерінде жарқырай түсті.

Өз кезегінде, Шерхан Мұртаза да әдебиеттегі ұлы Абайдың өнердегі дәстүрін жалғастырушы, мұрасын насихаттаушы. Өз тұлғалық болмысы мен шығармашылық қызметінде Абайдың сара жолынан тәлім алып қана қоймай, әдебиетте өзінше байытып, көркем тілмен айшықтай білді.

Әдебиеттер тізімі

1. Жұмабек, С. Жұлдызы нұрлы суреткер [Мәтін] / С. Жұмабек. – Алматы: «Қазығұрт», 2002.
2. Мұртазаев, Ш. Жүрекке әжім түспейді [Мәтін] / Ш. Мұртазаев. – Алматы, 1987
3. Жұмалиев, Қ. Әдебиет теориясы [Мәтін] / Қ. Жұмалиев. - Алматы, 1969.
4. Уақатов, Ж. Көркемдік ізденістер [Мәтін] / Ж. Уақатов. – Алматы: «Жазушы», 1991.
5. Кембаева А., Саурықов Е. Шерхантану [Мәтін]: оқу құралы / А. Кембаева, Е. Саурықов. – Тараз, 2018.
6. Мұртаза, Ш. Жеті томдық шығармалар жинағы. 7-том [Мәтін] / Ш. Мұртаза. – Алматы: «Қазығұрт», 2005.
7. Қазақтың Шерағасы. Көптомдық жинақ. 10-том [Мәтін]. – Тараз: «ТИГУ баспаханасы», 2018.

Мақала редакцияға 05.05.22 түсті.

А.А. Молдабаева, Э.К. Кутымбетова

Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати, г. Тараз, Казахстан

ОТРАЖЕНИЕ СОВРЕМЕННОСТИ В ПРОЗЕ Ш. МУРТАЗЫ

Аннотация. В статье раскрывается роль и место прозы Шерхана Муртазы в жизни общества, национальной культуре, раскрываются языковые данные, характеризующие ее. Кроме того, были проанализированы вопросы о роли произведений Ш. Муртазы в казахской прозе, о продолжении художественных изысканий и традиций.

Ключевые слова: Ш. Муртаза, проза, национальная культура, художественные изыскания.

A.A. Moldabayeva, E.K. Kutymbetova

M.Kh. Dulaty Taraz Regional University, Taraz, Kazakhstan

REFLECTION OF MODERNITY IN Sh. MURTAZA'S PROSE

Abstract. The article reveals the role and place of Sherkhan Murtaza's prose in the life of society, national culture, and reveals the language data that characterize it. In

addition, questions were analyzed about the role of sh. Murtaza's works in Kazakh prose, about the continuation of artistic research and traditions.

Keywords: Sh. Murtaza, prose, national culture, artistic research.

References

1. Zhumabek, S. Juldızı nurly swretker [Star-bright artist]. - Almaty: "Kazygurt", 2002.
2. Murtazaev, Sh. Jürekke äjim túspeydi [The heart does not have wrinkles]. - Almaty, 1987.
3. Zhumaliev, K. Ädebïet teorïyası [Literary theory]. - Almaty, 1969.
4. Vakatov, Zh. Kïrkemdik izdenister [Artistic pursuits]. - Almaty: "Zhazushi", 1991.
5. Kembraeva A., Saurikov E. Sherkhantanu [Sherkhanology]: educational tool. – Taraz, 2018.
6. Murtaza, Sh. Jeti tomdıq şıǵarmalar jınaǵı. 7-tom [Collection of works in seven volumes. Volume 7]. - Almaty: "Kazygurt", 2005.
7. Qazaqtıń Şeraǵası. Köptomdıq jınaq. 10-tom [Kazakh Sheraga. Multivolume collection. Volume 10]. – Taraz: "TIGU Printing House", 2018.